

Victoria
TROFIMOV

Dimitrie Cantemir și "Descrierea Moldovei"

Abstract

The authoress discusses about Dimitrie Cantemir's "Descriptio Moldaviae" ("The Description of Moldavia"), analyzing its compartments. The work was requested by the Berlin Academy (Brandenburg's Literary Society) in 1714, when the prince was elected among its members. Originally written in Latin, the book was never published during the humanist's life and the manuscripts had obscure paths. There are several problems which Cantemir focused on: ethnic and linguistic origin, economy, policy, society, customs or traditions. He adopted an encyclopedic perspective in the research. In addition to this, the intellectual drew the first map of this Romania historical province.

Keywords: Dimitrie Cantemir's, "Descriptio Moldaviae" ("The Description of Moldavia"), Berlin Academy (Brandenburg's Literary Society), humanism, first map of Moldavia, encyclopedic perspective.

Necunoscută sunt căile și mare e hazardul soartei, atunci când hotărâsc calea și destinul oamenilor în istorie. Unii vin și pleacă fără urmă, alții ard scânteietor și apun uitați de tumultul anilor. Dar sunt și dintre aceia care luminează la timpul lor și rămân să sclipască misterios în timpurile viitoare, fiind apreciați de vremurile ce vin și incitând noi și noi generații să le dezlege enigmele.

Un astfel de destin i-a hărăzit soarta celui care a fost „rege între filozofi și filozof între regi” - Dimitrie Cantemir, cărturar, savant umanist și domn al Moldovei, autorul unei imense opere cu valențe multiple - filozofice, istorice, geografice, artistice.

Au tot trecut peste trei sute de ani de la nașterea domniei sale la 1673, dar personalitatea-i contradictorie rămâne să ridice multiple întrebări pentru cercetători, deoarece atât viața, cât și opera sa se văd oarecum altfel în zilele noastre. Reprezentant al nobilimii, nu miră pe nimeni că a beneficiat de o educație selectă. Dar din câți nobili a avut neamul românesc, puțini au fost (și sunt) acei care să fi posedat vorbirea în zece limbi, printre care și unele am. srupe. exotice. nepa-

tru meleagurile noastre ca turca, araba, per-

sana. Scrisa opere - în română, latină, greacă, turcă, rusă, fiind considerat drept primul savant-orientalist european. Este cel care a știut să fructifice experiența nefastă de ostatec printre străini spre binele cunoașterii, utilizând învățămintele obținute „în inima” societății otomane pentru a devoala Europei suflul și esența misteriosului imperiu. A știut să contribuie la dezvoltarea spirituală a însăși Imperiului Otoman, fiind creatorul primului sistem de note al muzicii turcești și a intrat în istoria muzicală ca fondator al muzicii laice turcești și cercetător al celei religioase [11]. Pe lângă toate meritele în studiul artelor, a fost și un bun matematician. Nu vom întrece măsura, afirmând că Dimitrie Cantemir a fost și rămâne în istoria omenirii un enciclopedist, un veritabil reprezentant al secolului luminilor pentru națiunea românească. A pretinde a cunoaște opera cantemiriană în integritatea ei ar fi o încercare de a cuprinde infinitul. În cele ce urmează, ne vom opri doar asupra a câtorva aspecte, în opinia noastră importante, care au reprezentat o preocupare permanentă a cărturarului.

Un prim astfel de aspect se referă la ideile și conceptele sale economice. Surprinză-

tor e faptul că grijile domnitorului de acum trei secole sunt uimitor de actuale și pentru realitatea zilei de astăzi, multe din aceleași probleme rămânând la fel de acute și la fel de greu de soluționat. Gândirea economică cantemiriană abordează mai multe ipostaze din viața economică: schimbul și comerțul, necesitatea creșterii potențialului financiar al țării și asigurarea unei balanțe comerciale active, problema relațiilor cu alte țări, dotarea cu resurse și utilizarea lor și multe-multe altele. Marele cărturar, fiind la curent cu gândirea economică a timpului, sublinia în mod deosebit importanța comerțului exterior pentru țară, aprecia ideile mercantiliste despre rolul banilor, respectiv al metalelor prețioase, în sporirea avuției naționale. În literatura de specialitate, opera lui Cantemir este tratată drept aceea unde s-au găsit reflectare începuturile mercantilismului românesc. [5, p. 21]

În contextul acestor idei economice, un loc deosebit în cercetările lui D. Cantemir îl deține lucrarea „*Descriptio Moldaviae*” („*Descrierea Moldovei*”), operă care a devenit simbol al creației marelui cărturar și unde se descoperă în deplină amploare dimensiunile gândirii sale geopolitice și economice. Însăși istoria apariției lucrării pare un fericit joc al împrejurărilor istorice, ea fiind elaborată între anii 1714-1716, la rugămintea Academiei din Berlin [3, p. 254], membru de onoare al căreia fusese ales D. Cantemir în 1714. Diploma conferită cu această ocazie, îl numește „...rege între filozofi și filozof între regi”, fiind considerat drept unul din cei mai de seamă învățați ai timpului.

Solicitată de contemporanii săi, „*Descriptio Moldaviae*” a fost și rămâne una din operele de mare valoare ale epocii lui Dimitrie Cantemir și a constituit prima lucrare enciclopedică despre Moldova la răspântia secolelor XVII - XVIII fiind însoțită de o hartă - primul și singurul document cartografic despre Moldova - folosit timp de un secol.

„*Descriptio Moldaviae*” scrisă inițial în limba latină, a așteptat mult până a văzut lumina tiparului. Lucrarea se publică în traducere germană abia după trecerea în eternitate a autorului, la 1769. Se traduce și se

publică, de asemenea, în limba rusă - la 1789 și în greacă - la 1819. În anul 1825 a fost publicată pentru întâia oară în limba română.

Ce e atât de uimitor în această lucrare și pentru ce au fost interesați despre Moldova marile puteri europene? Oare nu vom găsi în ea și noi, actualii, unele răspunsuri în perspectiva definitivării locului nostru - geopolitic și spiritual - în spațiul european?

Lucrarea structurată în trei secțiuni, încă din titlu spune că e consacrată preponderent problemelor geografice. În realitate, e o abordare mult mai complexă, deoarece în limbaj științific și, totodată, profund artistic reflectă cunoașterea vastă a meleagului natal și dorul neîmplinit de acesta. Capitolul prim începe cu o frumoasă excursie în istoria ținutului, aduce aminte de sentimentală poveste din care se trage numele Moldovei și faimosul cap de bour de pe stema ei. Aceste file de istorie apar apoi și în alte pagini ale lucrării, intercalate cu aspecte economice, culturale, comportamentale.

Cantemir prezintă o vedere de ansamblu asupra țării, caracterizând ținuturile și târgurile Moldovei. Se menționează că la Iași se adună bogății din întreaga țară, că Dunărea, cu toate că udă numai o fâșie a țării, "... aduce cele mai mari foloase", deoarece îngăduie corăbiilor negustorești din diferite țări să aducă mărfuri la Galați, „dă puțină moldovenilor să-și aducă mărfurile pe Prut spre Constantinopol și spre alte cetăți de la Marea Neagră, aducându-le un câștig însemnat” [1, p.17]. Autorul menționează și faptul că la Galați, de două ori pe an, sosesc corăbiile nu numai din porturile Mării Negre, ci și din Egipt și chiar din Barbaria (Africa de Nord) și pleacă de aici încărcate cu lemn de Moldova - stejar, corn, brad dar și cu miere, ceară, sare, unt, salitră și grâu, din care toți locuitorii Moldovei trag și ei însemnate foloase [1, p.27].

Dar, nu e bine fără rău și Cantemir menționează că aceleași corăbiile aduc cu ele molimele cele mari. E adevărat surprinzător faptul cum a deslușit Cantemir, la acea vreme plină de superstiții și de „pete albe” în ale științei, să sesizeze adevărata cale de pătrundere a infecțiilor în țară, dar și cu mare atenție a caracterizat specificul de ma-

nifestare a bolilor „importate” pe meleagurile moldave.

Caracterizând așezările țării, pierderile teritoriale provoacă adevărată/durere/Principelui, care menționează că ținutul Lăpușnei, cu centrul Tighina, prin viclenie și trădare a fost ocupat de turci și numit Bender. În acest ținut "... se mai află ... Chișinăul, un târgușor de mai mică însemnătate” și Orheiul, care nu e prea mare, dar "...are cu prisosință tot ce este trebuitor vieții omului” [1, p.29-30]. O, ironie a soartei! Cine mai știe azi de Lăpușna și ce mai oraș a ajuns Chișinăul...

Atinge D. Cantemir și dureroasa problemă a Basarabiei, menționând că astă „...parte de țară a fost luată de turci mai înainte ca țara întreagă, și din această pricină, nu se mai află sub stăpânire moldovenească”. [1, p. 35] Autorul spune că tătarii, „pe care turcii îi așezaseră în Basarabia, au tulburat Moldova, chiar în vremuri de pace, cu deseale lor năvăliri și au adus-o la sărăcia în care o vedem și astăzi” [1, p. 16].

Caracterizând rând pe rând ținuturile și așezările, Cantemir trece cu drag în revistă monumente istorice și culturale, vestigii de altădată - cetăți și chiar monumente naturale, care au constituit faima acestor meleaguri și au marcat calea înaintașilor. În „Descrierea Moldovei” o mare atenție se acordă analizei resurselor naturale ale țării. Mare belșug aduc ocnele de sare, care „...sunt nesecate. Voievozii, însă, n-au îngăduit ca ele să fie toate deschise, ca nu cumva din pricina belșugului să scadă prețul sării”. Întreaga țară, arată Cantemir, trage mari foloase de pe urma resurselor de sare, deoarece, în afară de băștinași, și alte țări îndepărtate își iau sarea de aici cu corăbiile [1].

Totodată, autorul menționează că toate celelalte bogății ale pământului moldav sunt întrecute de vii. Vinul moldovenesc, susține Cantemir, „... este mai ales și mai bun decât alte vinuri europenești”. [1] Autorul descrie cu măiestrie de cunoscător rafinat nu doar calitățile gustative ale minunatului elixir, dar și secretele de producere și păstrare a lui. De asemenea, apare o concluzie absolut economică, că prețul scăzut al vinului din Moldova atrage negustori - ruși,

polonezi, cazaci, ardeleni și chiar unguri, care duc la ei în țară, an de an, mult vin.

Deși menționează apoi că „... nu e treaba noastră să facem o lungă descriere a animalelor care sunt aceleași ca și în țările învecinate”, autorul descrie cu lux de amănunte am spune astăzi, „cultura animalelor” ca ramură a agriculturii: băștinașii se ocupau cu creșterea oilor, vitelor, porcilor, cailor. În părțile Moldovei de Apus, descrie autorul, creșterea oilor este singura care dă hrana de fiecare zi țăranilor. Negustorii greci de vite duc an de an peste șaizeci de mii de ovine spre Țarigrad. Cirezi mari de boi... sunt trimise în fiecare an (peste patruzeci de mii) prin țara leșească spre Dantzing. Se menționează că prin ținutul Cernăuților se gă-

atenție acordă autorul mai multor aspecte ale organizării vieții politice și sociale. Descrie curtea domnească, succesiunea la putere și tradițiile mai vechi și mai noi legate de aceasta. Arată că în Moldova acelor timpuri exista, alături de proprietatea domnească, boierească și mănăstirească, și proprietatea țăranilor. Autorul depune mărturie despre venituri și impozite, povestește că pentru „cheltuiala curții lor, domnii și-au oprit... veniturile ce veneau de la toate cetățile și târgurile Moldovei, împreună cu douăsprezece sate din apropierea lor, apoi ocnele de sare, vămile, zeciuiala la oi, porci și stupi de albine de la țărani și de la răzeși... pe toate celelalte le-au lăsat țăarii și boierilor, și au hotărât ca fiecare casă țărănească să

turile lor” [1, p.179]. Au trecut secole, dar și astăzi mai sunt, pe alocuri, adevărate observările savantului.

În același context, Cantemir subliniază faptul că negustorii străini ... au apucat în mână ... toată neguțătoria, și duc cirezi întregi de vite mari și mici, pe care le cumpără în Moldova cu preț foarte mic, iar la Stambul le vând de două sau de trei ori mai scump. Și deoarece acestor înstăriți nu le este îngăduit să aibă în stăpânire nici pământ, nici case în Moldova, „cei mai mulți bani se trec în afară din țară, prea puțini din acești se mai întorc îndărăt peste Dunăre și abia de sunt îndestulători ca să se poată plăti cu ei haraciul turcilor și ca să se îplinească alte cheltuieli obștești” [1, p.180]. Savantul subliniază că sub ocupația turcilor “Moldova a căzut într-o sărăcie și ticăloșie așa mare, încât abia se mai scoate a șasea parte din veniturile de odinioară” [1, p.161], care nu sunt hotărâte după puterile supușilor, ci după măsura lăcomiei turcilor.

14

Cele menționate denotă că în „Descrierea Moldovei” Dimitrie Cantemir a cercetat multiple aspecte cu caracter geopolitic (independența țării, problema integrității teritoriului ș.a.), care sunt puternic intercalate cu problemele social - economice: proprietatea feudală și originea ei, relațiile dintre țărani și boieri pentru pământ, impozitele la stat, rolul de frână al dominației turcești pentru economia țării. În această privință, deși D. Cantemir considera că birurile plătite turcilor sunt cauza principală a sărăciei țării, ignoranța față de comerț are și ea o influență negativă foarte mare. Incapacitatea de a folosi roadele muncii, indiferent prin ce se explică aceasta, e considerată a fi un motiv-cheie în frânarea dezvoltării țării.

D. Cantemir abordează și *importanța statului în economia țării*. Grijă pentru veniturile statului și colectarea lor era pusă pe seama a șapte boieri de frunte (boieri de stat). Vistiernicul era dator să dea acestor boieri la

fiecare sfert de an socoteala veniturilor și cheltuielilor.

Dar oricare din capitolele „Descrierii” le-am analiza - economice, sociale, politice, vom vedea că autorul le cercetează în contextul causal-determinativ al mediului în care se produce realitatea economică, unul din ele fiind și aspectul polietnic pronunțat al societății moldave: „Nu cred să mai fie vreo altă țară de mărimea Moldovei, în care să întâlnești neamuri atât de multe și atât de deosebite” [1, p.178]. Din această realitate deloc simplă se trăgeau multiple probleme. Dar de ce să nu o spunem că le mai avem și astăzi. Și tot mai încercăm și astăzi să consolidăm un neam care, câteodată, mai poate cădea pradă unor idealuri străine, exploatare de profitorii istoriei.

Dacă primele două părți din „Descrierea Moldovei” au o pronunțată tentă geo-economico-politică, Cantemir nu odată abordează în paginile sale problemele culturii în societatea moldovenească. Autorul revine în forță asupra acestui subiect în partea a treia a lucrării, intitulată „Despre cele bisericești și ale învățaturii în Moldova”. Se menționează credința creștină, puternic înrădăcinată în spiritul neamului, dar și toleranța față de alte religii și rituri, fapt ce mărturisește odată în plus caracterul pașnic al populației bășinașe. Nu putem să nu trasăm paralela cu ziua de zi și să nu remarcăm faptul că deși timpurile au trecut, doar puține s-au schimbat și însușiri vechi au rămas să dăinuie în caracterul românilor de pretutindeni.

Cantemir abordează și problema provenienței „graiului” moldovenesc și demonstrează originile sale, încercând să facă o alegere între cele latine și cele italiene. Dar tot aici califică drept „ctitor al barbariei” pe Alexandru cel Bun care, cu toate bunele intenții, dar cu „râvnă prea mare și nepotrivită”, a înlocuit scrierea cu grafie latină cu cea chirilică [1, p. 229]. Totodată, Cantemir apreciază la justa valoare atenția pe care încep să o atragă păturile înstărite ale societății instruirii tinerei generații de nobili, unde un rol deosebit se acordă învățării limbilor.

Prin aceste observări exacte și profunde, creația lui Dimitrie Cantemir are o puter-

nică latură spirituală, susținând originea comună a tuturor românilor [11]. Mai mult decât atât, autorul demonstrează originile europene ale moldovenilor, trecutul mult pătimit, dar european, imperativul unui viitor european de țară independentă, necesitatea formării unei mentalități europene. Vorba lui Pompiliu Constantinescu: “Prin scrisul lui, Cantemir a adus neamului o glorie mai mare și mai durabilă decât aceea a armelor - conștiința europeană românească” [1, p. 236].

Opera lui Dimitrie Cantemir ni-l descoperă pe autor în multiplele ipostaze ale personalității sale extrem de polyvalente. În calitate de domn al Moldovei, Cantemir încearcă, să nu uităm, aplicarea unor reforme de suveran luminat, ca de exemplu, inițierea reformelor fiscale în favoarea păturilor nevoiaș.

Cantemir - voievodul a fost preocupat de consolidarea puterii centrale a domnitorului, de problema dezbinărilor din societatea feudală, pe care o apără, dar dezaproabă abuzurile boierilor și ale statului în relațiile cu țăranii. Totodată, Cantemir consideră nocivă lăcomia boierilor, care cereau țăranilor să lucreze pentru ei fără nici o măsură, iar politica fiscală a statului o califică ca arbitrară, deoarece dările percepute de la populație sunt o povară mult prea mare.

Dimitrie Cantemir nutrea o ură necruțătoare împotriva asupritorilor străini, în primul rând împotriva Imperiului Otoman. Deși a locuit acolo circa 20 de ani și-i cunoștea și aprecia foarte bine trecutul, prezentul, cultura, el a fost un militant consecvent pentru redobândirea independenței țării sale. De-a lungul istoriei personalitatea lui Dimitrie Cantemir în materie de politică externă rămâne puternic controversată. Din bune intenții, dorind să obțină independența țării, el se situează în conflictul rusoturc de partea Rusiei.

În “Istoria românilor din Dacia Traiană”, A. D. Xenopol considera că acesta a fost un act de trădare, deoarece s-a asociat cu actorul estimat a fi mai puternic. Astăzi, înțelegem că se conta pe o presupusă independență destul de iluzorie. Gheorghe Asachi, B.P. Hașdeu și Al. Hașdeu, dim-

potrivă, în valorificarea operei sale scrise și nescrise, au fost susținătorii fideli ai lui Dimitrie Cantemir. Mihai Eminescu, studiind opera cantemiriană, se lasă fascinat de această faimoasă și contradictorie personalitate. Nicolae Iorga la început îl judecă, pentru a ajunge apoi la o înaltă prețuire a domnitorului moldav [1, p.248].

După cum putem aprecia printr-o privire retrospectivă, multe dintre problemele studiate și descrise de către Dimitrie Cantemir rămân actuale și în prezent. Ne referim la colectarea impozitelor, evaziunea fiscală de proporții și povara fiscală înaltă, necesitatea creării unei pătri de mijloc majoritare și prospere, neindependența economică și politică a țării, problema integrității teritoriului ș.a.

Deși a trecut puzderie de ani, problema independenței reale și a identității naționale și spirituale a Moldovei dintre Prut și Nistru (ca parte integrantă a Moldovei lui D. Cantemir), rămâne crucială și provoacă periodic serioase dezbateri intra și interstatale, dar și probleme la nivel european actual.

Deși departe de meleagul natal, deși servește conștiințios alte popoare și alte idealuri, ambițiosul domn și îndrăznețul savant manifestă dragostea de neam și țară ca laitmotiv al creației sale. Scrisă departe de țară, „Descrierea Moldovei” reprezintă un veritabil panteon al dragostei pentru propria patrie, iar limbajul ei bogat și artistic relevă o nemărginită admirație față de locurile demult pierdute pentru autor.

Le-a regăsit, într-un sfârșit, deoarece plină de hazarduri i-a fost soarta nu doar pe timpul vieții, dar și după apusul său pământesc. Trecut în lumea celor drepti la 1723, printre străini, un joc de împrejurări al destinului salvează de la demolare locul odihnei sale de pe tărâmurile de pribegie.

În 1935 revine în Patrie și este înhumat la Iași, în biserica „Trei ierarhi”, găsimu-și aici, printre alte morminte sfinte, locul odihnei sale de veci [3, p. 243].

Vorbind despre Dimitrie Cantemir, analizând viața și opera sa, poivăiența și poivălingvă, cuvântul-cheie este „primul”: prima descriere științifică a țării Moldovei, prima hartă a Moldovei, prima lucrare filozofică

românească - „Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea”, primul sistem de note al muzicii turcești, prima lucrare dedicată muzicii turcești, primul membru din străinătate al Academiei din Berlin, primul român membru de onoare al Academiei din Berlin, primul savant-orientalist european.²

Prin ideile și concepțiile sale social-economice înaintate, prin datele și izvoarele de cercetare concrete pe care ni le transmite savantul enciclopedist referitor la economia țării de la începutul secolului XVIII și prin mesajul său umanist și patriotic pentru posteritate, gândirea economică a lui Dimitrie Cantemir rămâne, după cum este apreciată și astăzi [6, p.256], o pagină de seamă din istoria premodernă a Moldovei.

Deși anii vin și trec, aducând cu ei dezlegarea a noi mistere din testamentul cantemirian, mai rămâne suficient areal de studiu științific pentru ca pe viitor să găsim alte numeroase laturi încă nesesizate în viața și opera sa, care deschid noi orizonturi pentru tinerele generații de cercetători.

Bibliografie selectivă:

1. Cantemir, D. *Descrierea Moldovei*, Chișinău, Litera, 1997.
2. Cartier. *Dicționar enciclopedic*, Chișinău, Cartier, 1999.
3. *Dinastia Cantemireștilor*, Secolele XVII-XVIII, Coordonator - acad. A. Eșanu, Seria „Academica”, Vol. V., Chișinău, AȘM, 2008.
4. Moldovanu, D. *Doctrinile economice*, Chișinău, ASEM, 1998.
5. Pohoată, I. *Doctrinile economice universale*. Vol. I. Predecesori și fondatori, Iași, 1995.
6. Sută-Selejan, S. *Doctrinile Economice. O privire Panoramică*, București, Evrica, 1997.
7. Trofimov, V. Bodeanu, S. *Actualizarea ideilor economice din opera lui Dimitrie Cantemir: aprecieri și învățăminte*. // Materiale conferință științifică „UCCM la 10 ani”, Chișinău, U.C.C.M., 2003.
8. Țărașunigă, E. *Dimitrie Cantemir*, București, 1989.
9. Țvircun, V. *Vitralii*, Chișinău, 2006.
10. www.wikipedia.org